

שיעור ט

"שניים שעשו אוה"

מעשים, תוצאות ואחריות

אופנים שונים של שיתוף פעולה | אחריות על ביצע פעולה | שיטת רבי מאיר - האם יש אחריות משותפת? | אחריות מלאה - הדיון בירושלמי | שחיטה והעלאה - חידושו של רבי ישראל ליפשיץ | מחלוקת הרמב"ם והרשב"א בדיני רוצח, נזיקין ושבט | נשמת הסוגיה אופנים שונים של שיתוף פעולה

אופנים שונים של שיתוף פעולה

לאחר דיון ראשוני במשנה הראשונה במסכת שבת, העוסק בעיקר בשאלת המניין: "שתים שהן ארבע" של יציאות השבת, פונה הגמרא לדון בהלכה מרכזית במשנה, הקובעת שבשיתוף פעולה של שני אנשים בהוצאה, כשאחד מוציא והשני מניח, או האחד עוקר והשני מוציא ומניח - שניהם פטורים:

פֶּשֶׁט הָעֲנִי אֶת יָדוֹ לְפָנִים וְנָטַל בְּעַל הַבַּיִת מִתּוֹכָהּ, או שֶׁנָּתַן לְתוֹכָהּ וְהוֹצִיא - שְׁנֵיהֶם פְּטוּרִין.

שְׁנֵיהֶן פְּטוּרִין, וְהָא אֵתְעֵבִידָא מְלֵאכָה מִבִּינֵיהוּ? תַּנְיָא: "רַבִּי אֱמִיר: {וַיִּקְרָא ד':כ"ז} "מַעַם הָאֶרֶץ בַּעֲשׂוֹתָהּ" - הָעוֹשֶׂה אֶת פּוֹלָה וְלֹא הָעוֹשֶׂה אֶת מְקַצָּתָהּ; יָחִיד וְעֹשֶׂה אוֹתָהּ - חֲטִיב, שְׁנַיִם וְעֹשֶׂה אוֹתָהּ - פְּטוּרִין. "אֵיתְמַר נְמִי: אֱמִיר - רַבִּי חֲטִיב בְּרַגְמָדָא נְזַרְקָה מִפִּי חֲבוּרָה וְאֱמִיר: בַּעֲשׂוֹתָהּ - יָחִיד שֶׁעָשָׂהּ - חֲטִיב, שְׁנַיִם שֶׁעָשָׂוּהָ - פְּטוּרִין. (שבת ג א)

בעיית הגמרא היא שמנקודת מבט של עשיית המלאכה - המלאכה נעשתה בשלמותה, ואם כך - מדוע שניהם פטורים? ואכן, נראה שהגמרא מבינה שמסברה לא היינו פוטרים את שני השותפים למעשה עבירה במקרה בו מלאכה התבצעה באופן מלא, ורק בגלל דרשת הפסוק: "מעם הארץ בעשותה", המובא בהקשר כללי של חיוב חטאת, היא מסיקה ששניים שעשו מלאכה אחת פטורים. התוספות (ד"ה "שניהם פטורים") והרמב"ן בחידושו מצביעים על כך שההווה אמינא לחייב איננה את הראשון שעשה את חצי המלאכה בתחילתה, כלומר את העקירה, אלא רק את השני שהניח. התוספות מסבירים שהראשון בוודאי לא השלים את המלאכה, ואילו השני סיים אותה ועל ידו הושלמה, והרמב"ן מחזק את שיטתו בגירסה אחרת שלא גורסת: "שניהם פטורים - והא איתעבידא מלאכה מביניהו" אלא פשוט: "והא

איתעבידא מלאכה" - לאמור: שהאחרון עשאה. אמנם, ניתן בהחלט היה להבין בשאלת הגמ', שכאשר יש שיתוף פעולה מתוכנן בין שני אנשים, גם הראשון יתחייב כשותף לביצוע המלאכה. זאת ועוד, מתוך הסוגיה יכול לעלות פער בין מושגי העבירה והחטאת הכלליים לבין מושגי העבירה בשבת. הפסוק שהביאה הגמ' עוסק בחיוב חטאת באופן כללי. אבל בשבת, הלא מלאכת מחשבת אסרה תורה, ואם זהו האופן שבו התבצעה המלאכה, באופן יזום ומתוכנן, היה מקום לומר ששניהם יתחייבו, וראה להלן.

על דין זה במשנה עולות מספר שאלות, והראשונה שבהן היא הפער בינו לבין מקרים אחרים דומים בהם הפסיקה הפוכה, והשותף האחרון אכן חייב:

רבי היא. דתניא: אָחַד נֹתֵן אֶת הַקֶּמַח וְאָחַד נֹתֵן אֶת הַפִּיִּים - הָאֲחֵרוֹן חַיִּיב, דְּבַרְי רַבִּי (שבת יח א)

תניא אחד מביא את האור ואחד מביא את העצים ואחד שופת את הקדרה ואחד מביא את המים ואחד נותן בתוכו תבלין ואחד מגיס כולן חייבין והתניא אחרון חייב וכולן פטורין (ביצה לד א)

בסוגיות הללו מובאים מקרים בהם נעשות מלאכות על ידי מספר אנשים, כאשר רק האחרון חייב וכל קודמיו פטורים (מה שמחזק את ההווה אמינא של התוספות והרמב"ן שרק האחרון יתחייב ולא הראשון). מהו אם כן ההבדל בין מלאכת הוצאה, בה שניים שמשתפים פעולה לא מתחייבים, לבין בישול או לישה בהן האחרון חייב?

שאלה נוספת צפה לאור משניות שנמצאות הרחק בהמשך מסכת שבת, משניות שלכאורה היו צריכות להיות מובאות בסוגיית הגמרא:

מתני': המוציא ככר לרשות הרבים חייב הוציאוהו שנים פטורין לא יכול אחד להוציאו והוציאוהו שנים חייבין ור' שמעון פוטר (שבת צב ב)

מתני': חצבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב נעלו שנים פטורין לא יכול אחד לנעול ונעלו שנים חייבין ור"ש פוטר. (שבת קו ב)

לשתי משניות אלה קשר ברור לסוגייתנו. הדיון הוא אודות מלאכה שנעשית על ידי שני אנשים, ושאלת הפטור והחיוב על כל אחד מהם. מדוע הגמרא בחרה שלא להביא את המשניות האלו? למה רבי לא הצליב בין המשניות? וכן, במה "זכו" מלאכות ציד והוצאה ששאלת שבעיית "שניים שעשאוה" מופיעה דווקא בהן?

אם כן, יש לדייק בהגדרת המקרה המובא בפנינו במשנה הראשונה, ועל ידי כך להבין מדוע דינו שונה ממקרים דומים אחרים, ומדוע לא מובאות משניות הצידה לידו.

השותפות במלאכת הוצאה כפי שהיא מוצגת במשנה היא שותפות דיאכרונית, כלומר: רצף של פעולות זו אחר זו: אחד מוציא - שני מניח. סיטואציה זו שונה ממלאכת צידה או הוצאה במשניות המאוחרות יותר. במשנת הפתיחה הבעיה היא רצף פעולות שנעשות אחת אחרי השנייה, והבעיות שמוזכרות במשניות בהמשך עוסקות בשני אנשים שעושים מעשה

באופן סימולטני (סינכרוני) - במקביל. המציאות בשניים שצדים או מוציאים כיכר יחד היא של שניים שמשותפים פעולה מתחילה ועד סוף, דבר המשפיע על ניתוח המלאכה לשני כיוונים מנוגדים: מצד אחד, בנדון במשנתנו, לא ניתן לחייב את הראשון, ועוד, שיתוף פעולה דיאכרוני אולי לא יחשב כפעולה אחת, אלא כשתי פעולות נפרדות, ואילו שניים שעושים בבת אחת אפשר לטעון שזה שיתוף פעולה מלא ומחייב.

אך יש מרכיב בסוגיה שלנו שמאפשר לחשוב שיש סיבה לחייב דווקא על שיתוף פעולה דיאכרוני. הרי מה שמתארת המשנה הראשונה הוא תהליך של מלאכה שנעשית ברצף, כפי שאכן קורה בעולם. במקרה של שניים שלוקחים חפץ, לעתים אין דרך הפעולה להיעשות באופן זה. ואכן, כפי שקובע רש"י בסוגיה בצב ב, סיבת הפטור לשניים שמוציאים יחד כיכר היא ש"לאו אורחיהו בכך".

כדי להסביר את ההבדל בין דין משנתנו בו שניהם פטורים, לבין הברייתות בהן נאמר שברצף פעולות של כמה אנשים רק האחרון חייב, יש לעשות הבחנה נוספת, והיא: האם מדובר במלאכה הנעשית על ידי מעשה אחד פשוט, או שלמלאכה עצמה יש כמה חלקים. מלאכת בישול איננה מלאכה המורכבת מכמה פעולות, ולמרות שקודמות לה מספר פעולות המאפשרות את הבישול עצמו, פעולות אלו אינן אסורות בשבת. לא מילוי הסיר במים, ולא שימת העצים וכדו'. הדבר היחיד שנאסר הוא לקחת תערובת מסויימת ולשים על אש, בתנור או בכל כלי בישול אחר - ולהופכו על ידי זה לראוי למאכל. כך גם לגבי הלישה. ללוש אסור. לשים מים על קמח זה להפוך את הקמח לבצק, ליצור דבר חדש. לשים קמח זה שום דבר, אין בזה איסור. לעומתן, מלאכת הוצאה היא מלאכה מתמשכת המורכבת מספר פעולות התלויות זו בזו וממשיכות זו את זו. העוקר והמניח שניהם משותפים פעולה ולוקחים חלק בחצי מתהליך המלאכה. מכאן, שבברייתות האחרות באמת רק האחרון חייב, שכן הוא עושה מלאכה שלמה, והאחרים שקדמו לו לא עשו מלאכה כלל, אלא רק יצרו את התנאים שאפשרו את עשיית המלאכה. במשנתנו, גם העני וגם בעה"ב עשו חצי מלאכה, ולכן יש מקום להטיל את החיוב על שניהם יחד, ומצד שני, מובן גם למה שניהם פטורים, כיוון שמנקודת הראות של היחיד העושה, אף אחד מהם לא עשה מלאכה שלמה.

מובן, אם כן, מדוע בחרה הגמרא להביא את הדיון הזה כאן בלי לעמת את המסקנה עם משניות וברייתות אחרות דומות. זאת ועוד, בעוד שהמקרים האחרים נתונים במחלוקת תנאים, אצלנו הפטור של שניים שעשאוה הוא לכולי עלמא.

נעבור כעת לדון בעיקרי השיטות בסוגיות בהן מתרחש שיתוף פעולה בין שניים שעושים מלאכה בשבת.

אחריות על ביצוע פעולה

במשנה נדון דין שניים שעשאוה בשניים שמוציאים יחד חפץ, והוא נתון במחלוקת תנאים:

מתנאי: המוציא ככר לרשות הרבים חייב הוציאווה שנים פטורין לא יכול
אחד להוציאו והוציאווה שנים חייבין ור' שמעון פוטר

גמ': אמר רב יהודה אמר רב ואמרי לה אמר אביי ואמרי לה במתניתא תנא זה יכול וזה יכול רבי מאיר מחייב ור' יהודה ור' שמעון פוטרים זה אינו יכול וזה אינו יכול רבי יהודה ור' מאיר מחייבים ורבי שמעון פוטר זה יכול וזה אינו יכול דברי הכל חייב. (שבת צב ב)

רש"י על המשנה מצטט את הפסוק שהובא בסוגיה (ג א): "בעשותה", כמקור לכך ששניים שעשאוה פטורים לפי ר"י, אך בגמרא הוא מסביר שהסיבה ששניים שהוציאוה פטורים לשיטת רבי יהודה היא מסברה - דלאו אורחיהו להוציא בשניים. הלימוד הפורמאלי "בעשותה" רלוונטי גם להוצאה של שניים אחד אחרי השני, וגם כששניים מוציאים בבת אחת. אולם הטענה שהמלאכה נעשית שלא כדרכה נכונה רק כששני אנשים מעבירים חפץ יחד, וכשכל אחד מהם יכול היה לשאת אותו בעצמו, ולכן היא מופיעה רק כאן. ואמנם, לשיטת רבי יהודה, הלימוד מ"בעשותה" לא תקף במקרה בו כך היא דרכה של המלאכה ששנים יחד יעשו אותה, ולכן הוא מחייב כשזה אינו יכול וזה אינו יכול.

רבי שמעון מבין שהפטור הנלמד מהפסוק תקף לכל מצב של שיתוף פעולה, ואומר ששניים שעושים יחד, בין אם זו דרך המלאכה ובין אם לא, פטורים. נראה שהוא מבין שמהותית אשמה לא יכולה להתחלק שני אנשים, ואם אין אחד שאחראי על תוצאות הפעולה באופן חד משמעי, שניהם פטורים: "בעשותה".

רבי יהודה סובר אחת משתיים. או ש"בעשותה" נלמד רק לרבי שמעון (שלא כרש"י), ורבי יהודה פוטר רק מפני שלא אורחיה הוא, אך אם היה אורחיה בכך היה מחייב, או לחלופין הוא לומד מהפסוק "בעשותה" (כרש"י במשנה) אלא שהוא מצמצם את פירוש הפסוק רק למקרה של לאו אורחיה.

כולם מסכימים שבמקרה בו אחד יכול לבצע את המלאכה בעצמו ואחד אינו יכול לבצעה לבדו, היכול חייב והאינו יכול לא חייב, כיון שמסייע (כלומר, מי שאינו יכול) - אין בו ממש.

הפסיקות במקרים בהם זה יכול וזה יכול או זה אינו יכול וזה אינו יכול הן אלו: רבי מאיר אומר שתמיד חייב, רבי שמעון אומר שתמיד פטור, ורבי יהודה אומר שזה יכול וזה יכול פטור, וזה אינו יכול וזה אינו יכול חייב.

רבי מאיר אוהו, כך נראה, בתיאוריה משפטית של אחריות מתחלקת: כאשר שניים עושים עבירה יחד, בין אם שיתוף הפעולה ביניהם חיוני לביצוע, ובין אם לא, והתוצאה מתקיימת - שניהם חייבים. לדעתו אחריות ניתנת לחלוקה, הוא מחייב את שני הצדדים במעשה, ולהלן נעמיק בהבנת שיטתו.

רבי שמעון כופר באפשרות של הטלת שני חיובים על מעשה אחד, בכל אופן שהוא, וכיון שאין סיבה להטיל על אחד יותר מהשני את החיוב - בין במקרה של זה יכול וזה יכול ובין במקרה של זה אינו יכול וזה אינו יכול - אי אפשר לחייב אף אחד מהצדדים. חיוב בהגדרתו יכול להיות מוטל רק על אדם אחד, ויש לומר שהוא לומד מהפסוק שכדי להתחייב צריך שתהיה אחריות בלעדית של האדם על המעשה.

הגמרא בהמשך (צג א) דנה במקור בתורה למחלוקת בין שלושת התנאים. הפסוק ממנו הם לומדים הוא אותו פסוק: "ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ בעשותה", וההבדל ביניהם הוא מה ממעטים מן הפסוק. רבי שמעון, שלא כמו רבי מאיר ורבי יהודה, לא ממעט את חיובו של יחיד שעשה בהוראת בית דין (שנחשב לפי חבריו כאילו לא עשה בעצמו), והגמרא מסיקה מכך שרבי שמעון מחייב יחיד שעשה בהוראת בית דין:

ורבי שמעון - יחיד שעשאה בהוראת בית דין חייב. (שבת צג א)

התוספות במקום מזדקקים:

ה"ג ורבי שמעון יחיד שעשאה בהוראת ב"ד לא צריך קרא ול"ג ר"ש לטעמיה דאמר יחיד שעשאה בהוראת ב"ד חייב כדפירש בקונטרס דהא תנן בהדיא בפ"ק דהוריות (ד' ג.) הלך ועשה על פיהן בין הביאו כפרתן בין לא כו' ר' שמעון פוטר ומפרש טעמא תולה בב"ד אנוס הוא.

התוספות מבינים שרבי שמעון סובר שכלל לא צריך פסוק ללמד שיחיד שעשה בהוראת בית דין פטור, ומביאים הוכחה ממסכת הוריות. אם כן יוצא שלא זו בלבד שרבי שמעון פוטר יחיד שעשה בהוראת בית דין, אלא גם לא חושב שצריך פסוק בתורה לענג את זה. ההסבר שאנחנו מציעים לכך הוא שלשיטתו אחריות צריכה להיות מלאה כדי שתגיע לידי אשמה, ואדם שעשה מעשה שעליו אין לו אחריות מלאה, כגון שעשאו עם אדם נוסף או שעשה בהוראת בית דין ולא ידע שהוא חוטא - אין להטיל עליו אשמה כלל.

רבי יהודה מבחין בין שני מצבים. אפשר שהוא מדבר בהלכות שבת דווקא, כפי שהבין רש"י, ואז שיטתו איננה קשורה לוויכוח העקרוני שנראה שיש בין רבי מאיר ורבי שמעון בענייני אשמה ואחריות. הוא מסכים עקרונית עם ר' מאיר, שניתן לחייב שניים יחד ולחלק ביניהם את האחריות, והשאלה שלו היא האם המלאכה נעשתה כאורחיה או לאו כאורחיה, שאלה שרלוונטית למושגי מלאכת מחשבת בשבת, אך לא לעבירות אחרות. יש לציין שהפסוק מויקרא "בעשותה" לא מדבר בהקשר של שבת, ואכן כפי שהצענו רבי יהודה אולי כלל איננו נשען עליו.

בדרך אחרת יש להציג את עמדת ר' יהודה ככללית ועקרונית, ולומר שהוא טוען שהסיבה לחייב שניים שעושים מלאכה שלא יכולים לעשותה כל אחד בנפרד היא שבאופן מעשי לא היתה דרך אחרת לעשות את המלאכה, ועשיית הפעולה ביחד היא אופן ביצועה הנורמאלי, ולכן ברור ששניהם חייבים. אך כששניהם עושים ביחד מלאכה שכל אחד יכול לעשות בעצמו, אזי כל אחד יחשב מיותר ("מסייע") כלפי השני, ראובן מסייע לדידו של שמעון, ושמעון מיותר לדידו של ראובן, ולכן שני הצדדים יפטרו, כלומר: אכן יש כאן חסרון בממד המהותי של האשמה. לפי הבנה זו נמצא ר' יהודה מודה במקצת לר' שמעון, שכאשר לבעל הדין יש סיבה טובה להסיר מעליו את האשמה בטענת: "מסייע" (מיותר) הייתי, לא נוכל לחייבו.

ייתכן שמחלוקתם של ר' יהודה ור' שמעון בסוגיית שנים שעשאוה מתאימה ומשלימה את מחלוקתם לגבי דבר שאינו מתכוון. רבי שמעון פוטר את העושה מלאכה דרך אגב ולא נתכוון אליה (גורר מיטה ועושה חריץ) משום שהוא מתכוון תמיד על מושג העבירה מנקודת ראותו של האדם, באופן סובייקטיבי: לא התוצאה קובעת, אלא רצונו וכוונתו של עושה המלאכה. מפני שהאדם לא מתכוון לעשות את המלאכה, אזי לדידו היא באמת לא נעשתה. כך גם בסוגיית שנים שעשאוה, מה שמכריע הוא לא האם נעשתה מלאכה, אלא האם האדם עשה מלאכה שלמה, והרי כל אחד מדעתו היה שותף רק באופן חלקי לעשיית המלאכה. רבי יהודה מחייב, כשם שהוא מחייב בדבר שאינו מתכוין, משום שהמוקד איננו האדם ודעתו, אלא התוצאה - המלאכה שנעשתה - ככל שהאדם אחראי לה ותרם לביצועה. כשחושבים במונחים של תוצאות, שניים שצדו או שניים שהוציאו יחד בסופו של דבר ביצעו מלאכה שלמה במציאות. נקודת המבט היא אובייקטיבית ולא סובייקטיבית.

שיטת רבי מאיר - האם יש אחריות משותפת?

הגמרא (צג ב) בהמשך הסוגיה עוברת לדון בשיטתו של רבי מאיר:

אמר מר זה יכול וזה יכול ר"מ מחייב איבעיא להו בעינן שיעור לזה ושיעור לזה או דילמא שיעור אחד לכולם. רב חסדא ורב המנונא. חד אמר שיעור לזה ושיעור לזה, וחד אמר שיעור אחד לכולן. ...

נחלקו רב חסדא ורב המנונא האם רבי מאיר סובר שצריך שיעור הוצאה לכל אחד מהשניים שהוציאו יחד כיכר, או שדי שיהיה שיעור משותף לשניהם? הדעה שצריך שיעור לכל אחד תופסת את הסיטואציה כך שכביכול הכיכר חתוכה באמצע, וכל אחד אוזח בחציה, ואם אין לכל אחד שיעור הוצאה אז הוא לא ביצע מלאכה. כלומר, אשמה יכולה לחול במקביל על שני אנשים, גם כאשר מציאותית נעשתה רק פעולה אחת, רק אם יש שיעור לכל אחד בנפרד, והרי זה כאילו אירעו שני מעשי עבירה נפרדים שרק נסיבתית ומקרית נראים כאילו הם אחד. לא חיוב משותף יש כאן, אלא פיצול וחלוקה של סיפור מעשה אחד לשני סיפורים נפרדים ומובחנים, ולמעשה כל אחד מהם חייב לעצמו, על מעשה שלם שלו. הדעה השנייה, לפיה די בשיעור אחד לשניהם, תפיסתה היא שהשותפות היא על מעשה ההוצאה במלואו, וכמו שיש במישור המציאותי שותפות מלאה במעשה, כך גם האחריות המלאה באשמה מוטלת על שני הצדדים וניתן לחייב כל אחד גם אם יש רק שיעור אחד לשניהם. בתמצית, מאן דאמר שיעור לזה ושיעור לזה מבין שגם לר"מ אין חיוב משותף, אלא שאפשר לנתח את המקרה ולראות כל אחד מהם כאילו הוציא לבדו. מאן דאמר שיעור אחד לכולם סובר שיש מסגרת משפטית של חיוב על שותפות, הם בעצם חייבים כקבוצה, וכל אחד מהם חייב מפני שהוא חבר באותה קבוצה.

הגמרא דנה בכמה וכמה הוכחות בהתייחס לשאלה זו, וכולן הולכות לכיוון אחד ברור - אין צורך בשני שיעורים לשניהם, כלומר, שר' מאיר אכן חידש מודל משפטי של חיוב על שותפות. אחת מן ההוכחות היא לא ממלאכות שבת (טומאת זב), עובדה שמחזקת את הסברה ששיטת רבי מאיר (ואולי אף שיטות רבי שמעון ורבי יהודה) איננה רק בנוגע למלאכות

שבת אלא היא בעלת משמעות משפטית כללית על נושאים רבים כגון: אשמה פלילית, אחריות נזיקית ושותפות באופן כללי.

אם בכל זאת נתעקש להסביר את רבי מאיר בהתייחס להלכות שבת בלבד, ניתן להציע ששתי הדעות חולקות בשאלת המוקד של איסורי שבת: האדם/הגברא, או המלאכה/התוצאה - החפצא, ובהתאמה למח' ר"ש ור"י דלעיל. אם המוקד הוא החפצא/התוצאה - הרי יש חיוב על דבר שנעשה במשותף כיון שסוף סוף הוא קרה במלואו, החפץ שיש בו שיעור עבר מרשות לרשות. אם המוקד הוא הגברא, אזי יהיה סביר יותר לדרוש שכל אחד יקיים מלאכה בשיעור מלאכה בפני עצמו, ובעצם נחלקו האמוראים אם להסביר את רבי מאיר בשיטת רבי שמעון או בשיטת רבי יהודה.

אחריות מלאה - הדין בירושלמי

רבי בון ורבי יוחנן בירושלמי דנים במקרה בו אדם עומד ברשות הרבים וקולט בידיו מי גשם הנוזלים מרשות היחיד, כאשר למעשה לא היתה שום עקירה, ואז מוציא לרשות שהוא עומד בה:

א"ר יוחנן היה עומד בר"ה וקלט גשמים מאויר מחיצות והוציא חייב. רבי בון בר חייה בשם ר' זעירא בחוטף כן הא אם קלט פטור. מה בין נתן לו אחר מה בין נתנו לו שמים (ירושלמי שבת א א)

רבי יוחנן מחייב ורבי בון בר חייה פוטר. תשובתו של רבי בון לרבי חייה פשוטה. הוא טוען כלפיו שטכנית אולי יש הבדל בין נתן לו אדם לנתנו לו שמים, אך מהותית אין הבדל, ואין סיבה לחלק ולחייב על הוצאה שנעשתה ב"שותפות" עם השמים, שהרי המוציא לא עשה מעשה שלם.

אם כן, מדוע רבי יוחנן מחייב? ומה יעשה עם המשנה שקובעת ששניים שעשאוה פטורים? ניתן להציע שרבי יוחנן סובר שסיבת הפטור בזה עוקר וזה מניח היא מפני שלא ניתן להטיל אחריות מלאה על אף אחד מהצדדים, ולכל אחד אחריות חלקית בביצועה. בקלט מים מן השמים, למרות שלא עשה עקירה ממש, אחראי יש רק אחד, כלומר: יש רק כתובת אחת למעשה העבירה. במקרה כזה, אומר רבי יוחנן, חייב.

אין זה מן ההכרח לומר שרבי שמעון יסכים עם רבי יוחנן, על אף שהצגנו את שיטתו בדרך האחריות האבסולוטית. אפשרי להציע שסיבור שגם שיתוף עם שמים זה שיתוף שלא מחייב באשמה, ועל כן רבי בון צודק בפסיקתו במקרה זה. אך לכל הפחות עולה כי הקו המנחה את רבי יוחנן בפסיקתו זו הוא שאחריות האדם על המעשה שעשה באופן מלא, היא תנאי לחיובו על העבירה. תפיסה זו איננה תפיסתם של רבי מאיר ורבי יהודה שהצענו, שלא שואלים האם האדם אחראי או לא אחראי על המעשה שנעשה, אלא האם המעשה נעשה באופן מלא (רבי מאיר), וכדרכו (לשיטת רבי יהודה).

שחיטה והעלאה - חידושו של רבי ישראל ליפשיץ

הגמרא בזבחים דנה במקרה נדיר של שניים שעשאוה:

חומר בשחיטה מבעלייה ובעלייה מבשחיטה. חומר בשחיטה שהשוחט להדיוט חייב דוהמעלה להדיוט פטור חומר בעלייה השנים שאחזו בסכין ושחטו פטורים ואחזו באבר והעלו חייבין. (זבחים קח א)

המשנה קובעת כי שניים האוחזים בסכין ושוחטים בחוץ לשם זר פטורים, ואילו שניים שאוחזים באבר ומעלים אותו לקרבן מחוץ לעזרה חייבים. מה בין שחיטה לבין העלאה בשניים? הגמ' מנמקת זאת במדרשי הלכה טכניים, שכן הלשונות בפסוקים דומים מאוד וסמוכים: "איש איש" "והוא".

נראה לומר שההבדל בין העלאה לשחיטה הוא בטבע המעשים. כלומר: שחיטה היא במובהק פעילות של יחיד, ולכן חל הפטור לפי ר"ש ואולי גם לפי ר"י - כי אין כאן מעשה עבירה מובהק ומובחן. העלאה על המזבח היא לפי מהותה ריטואל פולחני בעל אופי קבוצתי, ולכן חייבים עליה במשותף.

ר' ישראל ליפשיץ מציע הבחנה בין עבירות שעיקרן במעשה, כגון: מלאכות שבת, לבין עבירות שעיקרן בתוצאת המעשה, כגון: נזיקין, רציחה וכיו"ב:

אחזו באבר והעלוהו חייבין. דאע"ג דבשחיטה נמי כתיב איש איש כמו בהעלאה, דמשמע אפילו ב', עכ"פ רק בשחיטה כתיב מיעוטא, האיש ההוא, דמשמע א' ולא ב' [כך אמרינן בש"ס, והא דלא מחלקינן בכה"ג בין יכול א' להעלהו או לא יכול, כדמחלקינן בכה"ג בשבת [פ"י מ"ה], דנ"ל דרק גבי מלאכה מחלקינן בכה"ג שלא יתחייב משום מלאכה בשהיה כל א' יכול לבדו לעשותו, דהרי לא עשה רק חצי המלאכה, אבל כל שחיובו אינו תלוי במלאכה רק במעשה, דהיינו בתכלית הפעולה אפילו עשו שנים חייבים, ורק היכא דמיעטיה קרא פטור, וכ"כ בשנים שאחזו מקל אחד או סכין א' והרגו נפש, לולא דמיעטיה קרא ואיש כי יכה, היו שניהן חייבים. (תפארת ישראל - זבחים פרק יג)

לדבריו, כאשר עבירה היא ממוקדת מעשה, יש בה פטור של שנים שעשאוה, כי אף אחד לא עושה מעשה שלם, אבל כאשר היא ממוקדת תוצאה, כרצח, כיוון שהרצח נעשה, האדם אחראי לגמרי על תוצאות מעשיו, ולכן היה הדין ברצח צריך להיות ששנים שעשאוה חייבים. אמנם, התפארת ישראל מעיר שהרמב"ם לא פסק כן, אלא ששניים שהיכו אחד במקל והרגוהו פטורים, והוא נאלץ לתלות זאת בגזירת הכתוב, וראה להלן.

לפי הסברו, לכאורה היינו צריכים לחייב את שני שוחטי החוץ, שכן שחיטה היא מעשה שתוצאתו היא העיקר, שתהא הבהמה שחוטתה, ועל כן גם אם שניים שחטו בחוץ לעבודה זרה היינו מצפים שיתחייבו. ולהיפך - העלאה בחוץ היא עבירה שעל פניה היא מלאכה שרק המעשה שלה הוא בעייתי, מעשה פולחן שנעשה מחוץ למסגרת המותרת - והיו צריכים להיות פטורים.

אך אם נדייק יותר באיסור שחוטי חוץ, נבחין כי הבעיה איננה בעצם השחיטה, אלא באופן בו היא נעשית, קרי, בחוץ. הבעיה היא שהאדם עושה מעשה פולחן מחוץ למקדש, ולא שהוא 'עושה בהמה שחוטה', כאדם השוחט לאכילתו. תוצאת השחיטה איננה המוקד של העבירה, כי אם המעשה, ועל כן יפטרו שניים שעשאוה ושחטו מחוץ למקדש. ואכן, איסור העלאה גם הוא איסור בעייתי במעשה שלו, ועל כן נדרש פסוק מיוחד ללמד שדווקא במקרה זה שניים שהעלו מחוץ למקדש יחייבו, או כפי שאמרנו לעיל, שהחיוב נובע מאופיין הקבוצתי של מעשי פולחן באופן כללי.

חידושו של ה'תפארת ישראל' במסכת זבחים, יכול להאיר באור נוסף את מחלוקת רבי שמעון ורבי יהודה בדבר שאין מתכוין ובשנים שעשאוה. רבי יהודה, שאוסר דבר שאינו מתכוון בשבת, סובר שהתורה לא מעוניינת שמלאכות יקרו, שתוצרים ייוצרו בשבת, ושעל ידי כך תופר המנוחה בעולם. איסור מלאכה בשבת הוא לשיטתו ממוקד תוצאה. ועל כן, מעשה אסור שהושלמה עשייתו בשבת על ידי שניים, גם אם לא ניתן לשייכו ברמת האחריות על אדם אחד באופן בלעדי, יתחייבו עליו. רבי שמעון, שמתיר לכתחילה דבר שאינו מתכוון בשבת, חושב שהמוקד במלאכות שבת הוא ביצוע המעשה על ידי האדם בעצמו, שרוצה ומכוון למלאכה, האדם שמפר בתודעתו ובמעשיו את המנוחה ומבצע פעולה שהוגדרה כמלאכה אסורה. האיסור ממוקד באדם ובמה שהוא חושב ועושה. ועל כן, על מנת לחייב אדם בביצוע מעשה, עליו להיעשות באופן מלא ושלם על ידי אדם אחד בעל אחריות בלעדית, ומכאן ששנים שעשאוה, לפי ר"ש, בכל מקרה פטורים.

מחלוקת הרמב"ם והרשב"א ברצח, בניזקין ובשבת

נחלקו הרמב"ם והרשב"א לגבי הפטור מעונש של עשרה בני אדם שהיכו בבת אחת אדם כל אחד במקלו, האם הם פטורים בכל אופן שבו תיעשה ההכאה יחד, או שרק אם כל אחד אוחז מקל בפני עצמו, ויש ספק האם הפעולה שלו היא זו שגרמה למוות, יהיו פטורים; אבל שנים שאחזו יחד במקל והכו - חייבים.

הרמב"ם פסק שגם אם שנים דוחפים אדם או מטביעים אותו הם פטורים, ואין ברציחה חיוב קבוצתי כלל:

הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות ומת בין שהכוהו בזה אחר זה בין שהכוהו כאחת כולן פטורין ממיתת בית דין, שנ' כל נפש אדם, עד שיהיה אחד שהרג כל הנפש, והוא הדין לדחפוהו שנים או שכבשוהו שנים לתוך המים, או שהיו רבים יושבים ויצא חץ מביניהן והרג, כולן פטורין. (רמב"ם

הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ד הלכה ו)

אבל הרשב"א פסק שלא נאמר הדין אלא בנדון שבו כל אחד עושה פעולה בעצמו, שכן אז יש לנו ספק על ידי מי מהם באה מיתתו, אבל כששני אנשים עושים פעולה אחת, כגון: שנים שאוחזים במקל אחד, או דוחפים, או יצא חץ מביניהם, שניהם חייבים, ויש חיוב משותף על שנים. מדברי הרשב"א משמע שיש להשוות בנדון זה דיני נזיקין ודיני רציחה:

ואיכא למידק אשמעתין שור ואדם שדחפו את האדם בבור ואפי' בכונה היאך השור משלם את הכופר, דהא השור פוטר ממיתה כיון שהוא והאדם דחפוהו, דהוה להו כהכהו עשרה בני אדם בעשר מקלות דבבת אחת דברי הכל פטורין (לעיל י, ב), וכל שאין השור בסקילה אין הבעלים משלמין את הכופר...

וראיתי בתוס' שדחקו הרבה בפירוקה ואמרו שלא דחפו ביחד אלא כל אחד בפני עצמו, וזה דחוק מאוד דכולה שמעתין בתר רישא גרירא ורישא ביחד דחפוהו...

... ואי משום הכוהו עשרה בני אדם מסתברא לי דל"ק ולא מידי, דעד כאן לא אמרו אלא שהכוהו עשרה בי' מקלות דליכא איש כי יכה כל נפש, אבל הכא כיון שדחפוהו ביחד כחד חשבינן ליה ודומיא דכי יכרה איש בור דבעיא אחד ולא שנים, ואפ"ה כשעקרו שניהם חוליא בבת אחת קרינן ביה איש בור, ואלו הטילו שניהם יחד באש שאינו יכול לצאת ממנו חייבים, דאי לא אדתנו עשרה בעשר מקלות ליתנו שדקרוהו שנים בבת אחת דהוי רבותא טפי. (חדושי הרשב"א בבא קמא נג ב)

הרשב"א מצטט את קושיית התוס' על רבא שאמר ששור ואדם שדחפו אדם לבור, משלם כופר. והיאך משלם כופר, והרי כופר במקום מיתה בא, והשור צריך להיות פטור ממיתה, שהרי למדנו שעשרה בני אדם שהכו אחד בעשר מקלות פטורים, וגם כאן יהיו פטורים, ואם ממיתה פטור - גם מכופר הוא פטור.

בתירוצו מבחין הרשב"א כנ"ל בין שני המצבים, וקובע שפעולה משותפת יש עליה חיוב משותף. נראה שהרשב"א אוחז בתיאוריה של אחריות משותפת, באופן עקרוני, ובמקום שאין ספק באחריותם של שני האנשים, כגון שור ואדם שדחפו יחד, שנים שדחפו אחד למים, שנים שהכו במקל אחד וכל כיו"ב - שניהם חייבים.

נראה שיש לקשור את פסיקת הרמב"ם ברציחה לפסיקתו בנזק משותף. בשור שנגח לבור פסק הרמב"ם כר' נתן (ב"ק נג א) ששניהם משלמים, הן בעל השור והן בעל הבור, ובמקרה של שור תם, בעל הבור משלם שלושה רבעים ובעל השור התם רבע. ונימק זאת הרמב"ם על פי הלישנא השניה בגמ' לפיה האי פלגא נזקא עבד והאי פלגא נזקא עבד (כל אחד חייב רק חצי נזק), ובעל הבור משלם כי עליו מוטלת רוב האחריות:

שור שדחף בהמה לתוך הבור ומתה, אם מועד הוא בעל הבור משלם מחצה ובעל השור מחצה, ואם תם הוא בעל השור משלם רביע מגופו ובעל הבור משלם שלשה חלקים מן היפה שבנכסיו, שבעל הנבלה אומר לבעל הבור פחת נבלה זו יש לי אצלך אף על פי שהיא גדולה ופקחת כיון שנדחפה הרי זו כמי שנפלה בלילה כל שאני יכול להוציא מבעל השור אני מוציא והשאר אתה חייב לשלמו. (רמב"ם, נזקי ממון יב יט)

התוס' שם (ב"ק נג ב) בשם ר"י חלוקים עליו שכן רבינא ורבא שם בגמרא פסקו כרבי נתן אבל כשיטה שהאי כוליה נזקא עבד והאי כוליה נזקא עבד. ההבדל בין שתי השיטות הוא שלדעת מ"ד פלגא נזקא עבד נראה שאין לכ"א אחד אחריות מלאה, אלא אנחנו מחלקים את האירוע בין האנשים, וכל אחד מהם נושא באחריות חלקית. זו איננה אחריות של הקבוצה, אלא רואים זאת כאילו כל אחד מהם תרם תרומה יחסית לנזק. זו עצמה הסיבה שבשניים שהכו אחד במקל אחד ומת, הם פטורים, משום שאין יחידה משפטית של קבוצה, אלא כל אחד מהם תרם חצי מיתה. בנזיקין יש לזה משמעות, שהרי נזיקין ניתנים לחלוקה. אבל ברציחה הרי אמרינן "איש כי יכה כל נפש אדם", שצריך שכל אחד יעשה רציחה מלאה כדי לחייבו - ולכן כולם פטורים.

הרשב"א והתוס' סבורים שכל אחד מהשותפים במעשה עושה נזק שלם ("כוליה נזקא עבד"), משום שהוא חלק מהקבוצה/השותפות, והחייב הוא על שניהם כאחד, ולכן מסיק הרשב"א שגם ברצח יהיה הדין דומה, כיוון שמבחינת התיאוריה הפלילית של אשמה משותפת, אין סיבה להבחין בין רצח לנזיקין, ושמה גם בתחומים אחרים, ולכן ברצח שנעשה בשותפות כשברור שכמה אנשים נטלו חלק במעשה - כולם חייבים.

נראה ששיטת הרשב"א והתוס' מתאימה לשיטת רבי מאיר האוחז בסוגייתנו בשבת בעקרון השותפות, ולמסקנת הגמ' (צג ב) שלפי הגירסה שלפנינו רנה שם על פי שיטת ר"מ, שדי בשיעור אחד לשניהם, ולא בעי שיעור לכל אחד בפני עצמו, משום שרואים את מה שעשו כמעשה אחד שנעשה בשותפות.

אמנם, התוס' והרשב"א הביאו גירסת ר"ח ורב האי גאון לפיה הסוגיה דנה בשיטת ר' יהודה והלכה למעשה, ויש להעמיד את המקרים בשניהם אינם יכולים כל אחד בפני עצמו, והדיון הוא במקרה כזה דווקא, אך שניהם דחו גירסה זו. אך הפלא ופלא, הרמב"ם פסק לפי גירסה זו בהלכותיו:

וּאִם אֵין אֶחָד מֵהֶן יִכּוֹל לַעֲשׂוֹתָהּ לְבַדּוֹ עַד שִׁיִּצְטָרְפוּ כְּגוֹן שְׁנַיִם שֶׁאֶחָד
קוֹרֵה וְהוֹצִיאָהּ לְרִשׁוֹת הַרְבִּים הוֹאִיל וְאֵין כַּח בְּאֶחָד מֵהֶן לַעֲשׂוֹתָהּ לְבַדּוֹ
וְעָשׂוֹ אֹתָהּ בְּשׁוֹתְפוֹת מִתְחַלָּה וְעַד סוֹף שְׁנֵיהֶן חַיִּיבִין וְשִׁיעוֹר אֶחָד לְשְׁנֵיהֶן.
(רמב"ם שבת א טז)

ולפי דבריו מה שאמרה הגמ' שם שבעינין שיעור בשותפות זה רק בשניהם אינם יכולים וכל מה שעשו עשו בשותפות לפי טבע הפעולה שעשו, שאין לעשותה אלא כך. אבל לא כך יהיה הדין כשזה יכול וזה יכול לפי רבי מאיר, או בתחומים אחרים, שם לא נוכל להפעיל את עקרון השותפות.

נמצאו דברי הראשונים תואמים ומשלמים בכל הסוגיות.

- ברציחה מתנגד הרמב"ם לעיקרון של אחריות משותפת, ואומר שכולם פטורים, והרשב"א אומר ששניים שעשו יחד - חייבים!

- בנזיקין גרס הרמב"ם שכל אחד עשה חצי נזק, ולא שיש חיוב משותף, והרשב"א ועימו התוס' הבינו כלישנא שכל אחד עשה נזק שלם, כלומר: שיש להם אחריות משותפת ומלאה לנזק.
- ובשבת, התוס' והרשב"א קוראים את הסוגיה לפי ר' מאיר ומתוך כך עולה היסוד של אחריות משותפת, שכן בעינין רק שיעור אחד לשניהם, ואפילו בזה יכול וזה יכול; ואילו הרמב"ם מבין שהסוגיה היא אליבא דר' יהודה, ובמקרה ששניהם אינם יכולים, ורק אז יש חיוב משותף כי כך טיבו של מעשה זה להיעשות, אבל כשכל אחד יכול לבדו, אין אחריות משותפת, ושניהם יהיו פטורים.

נשמת הסוגיה

צללנו לגמרות העוסקות בסוגיית שניים שעשאוה, ומצאנו שלוש דעות תנאים, אותן ניתן להסביר בראי הלכות שבת בלבד או לחילופין בזיקה למושגי יסוד של האחריות הפלילית, בתחומים כגון: רצח, נזיקין, זבחים ועוד.

במוקד הדין בהלכות שבת הועמדו שתי שאלות. הראשונה היא עד כמה מושג המלאכה בשבת הוא ממוקד מעשה או שמא ממוקד תוצאה, מוגדר על פי האדם העושה או על פי המלאכה שנעשת. ר' שמעון מתמקד באדם, ורבי יהודה ורבי מאיר מתמקדים במעשה ובתוצאתו האוביקטיבית. השנייה, האם מלאכה נעשית כדרכה ובאופן תקין במסגרת מלאכת מחשבת.

בראייה כללית של התיאוריה הפלילית ראינו ששיטת רבי מאיר משקפת תפישה לפיה יש אחריות משותפת ומתחלקת, כלומר: כמה אנשים יכולים להיות שותפים מהותית בעבירה אחת והם יהיו חייבים עליה מכוח השותפות. תפישה זו עולה גם משיטת הרשב"א בדיני נזיקין והלכות רציחה. שיטת ר' שמעון, ואולי גם שיטת ר' יהודה לפי הסבר זה, מניחה שלכל עבירה יש רק כתובת אחת, והיא צריכה להיות מובהקת ומובחנת. חיוב על כמה אנשים הוא מעומעם, לא שלם, ולכן לא תקף. זוהי גם שיטת הרמב"ם בנזיקין וברציחה.

ההשלכות של הדין על אחריות משותפת רבות הן מאוד. בסוגיות נדונה אחריות כזו במסגרת פעולה משותפת. אבל בהרחבה למרחבי החיים יש להעלות את שאלת האחריות לגבי חברות או ארגונים ועמותות, שחברים בהם אנשים רבים, יהיו אלה הבעלים (מספר בעלים) או חברי הדירקטוריון, או ההנהלה, וכל כיו"ב, ותישאל השאלה עד כמה יש אחריות משותפת ל'קבוצה' שעומדים מאחוריה כמה אנשים, שאחראים לכל פעולותיה, נהנים מרווחיה, האם יהיו נושאים גם באחריות על נזקים שהחברה גורמת, או על עבירות הקשורות בחברה, ומסוגים שונים? מתפיסת הרשב"א ניתן לגזור תשובה חיובית לשאלת האחריות המשותפת, והדברים צריכים ליבון לאור מקורות נוספים.

שיעור שני

פרק ראשון

יציאות השבת

הוצאה, רשויות, סוגיות שונות

